

מאת שאול כ"ץ

חזונות נפגשים

דוד בן-גוריון, בן-ציון דינור, פולי ון ליר ואהרן קציר
ועעשה הקמת האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

עיקר המובא כאן הוצג כהרצאה בבית האקדמיה ביום שלישי כ"ח באדר תשס"ט, 24 במרס 2009, שכותרתה הייתה ככותרת המאמר. ההרצאה הייתה אחד מאירועי חודש המדע הלאומי תשס"ט לקראת פתיחתה של שנת היובל לאקדמיה. נשיא האקדמיה, הפרופסור מנחם יערי, היה יושב ראש המפגש. המובא כאן עתיד להיכלל בפרק המבוא לקובץ שיעסוק בהכנות להקמת האקדמיה הלאומית למדעים ובימי פעולתה הראשונים. לצד המבוא יביא הקובץ מבחר מסמכים לתולדות המוסד ומייסדיו ואף ציון מפורט למלוא המקורות שעליהם נשענים הדברים.

מבני מכון ון ליר והאקדמיה למדעים שתכננו האדריכלים דוד רזניק ושמעון פובזנר, עם השלמת הקמתם, באמצע שנות השישים. (באדיבות מכון ון ליר בירושלים).

ון ליר, שהרי הכניסה למכון ון ליר היא מחוז החפץ שאליו מוליכה רחבת הכניסה. ולעומתה, כדי להיכנס לבניין האקדמיה יש לפנות למעין כניסה צדדית, המוליכה לכעין בניין צדדי או בניין נלווה.

איזו מוסד אחר, ממלכתי או ציבורי, הנחשב בעל סמכות בתחום ידע אקדמי כלשהו? ויותר מכך: המגיעים לבניין האקדמיה למדעים ומבקשים את כניסתה הראשית – ודאי שחולפים הם על פני הכניסה המרשימה והמזמינה של מכון

המזמנים עצמם לבניין האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים או לבניין מכון ון ליר אפשר שיש בהם המעלים תמיהה על עובדת הסמיכות בין שני בניינים אלה, בניינים המאכסנים מוסדות ייחודיים לעצמם. האם זהו נוהג העולם: אקדמיות לאומיות למדעים מסמיכות עצמן למוסדות המיועדים להיות איזה "מרכז לקידום תרבות האדם" – וזה היה שמו של "מכון ון ליר בירושלים" בתחילה – ולהפך: האם מכוני שעניינם העיקרי הוא "קידום תרבות האדם", או כאלה המייחדים לעצמם תכלית דומה, לא יצאו לשליחותם מבלי שיבטיחו לעצמם סמיכות מרחבית הדוקה, בבחינת ברית של אבן, עם איזו אקדמיה לאומית למדעים או

ובטחונה" וגם בשאלת ההסדרה של מוסדות ההשכלה הגבוהה האקדמית. אלא שהקמת אותה "מועצה למוסדות ההשכלה הגבוהה והמדע", ובמסגרת משרד ראש הממשלה, נתקלה בקשיים. כמו לתכנית זו מבקרים מתוך המוסדות האקדמיים וגם מבין חברי הכנסת ואחרים ממבקר בן-גוריון וממשלתו. בהמשך הדברים ועם התמנותו של בן-ציון דינור-דינבורג לשר החינוך (1951-1956) ולממלא מקומו של בן-גוריון בעניינים מסוימים כגון בתפקיד יו"ר המועצה המדעית, הועברה יזמה זו אל משרד החינוך והתרבות. בנסיבות חדשות אלה דובר ב"מועצה להשכלה גבוהה" שעניינה בהסדרת המוסדות האקדמיים בלבד. אך ההצעה החדשה לא הקלה את קידום הרעיון של הקמת מועצה זו. אגב הדיונים בחוק המועצה להשכלה גבוהה עלה הרעיון להקים אקדמיה, אקדמיות או פרה-אקדמיות. המחשבה הייתה שמוסד מטיפוס כזה ייטיב לתפקד בתור ארגון שבו ייעשה האיזון בין האוטונומיה של החוקרים האקדמיים ומוסדותיהם ובין ההסדרה של המוסדות האקדמיים וגיוס משאבים מחקריים להם. אך גם פתרון זה לא הסתייע, והטיטוטות השונות למבנה הארגון המבוקש נגזזו. הפרופסור דינור, שהיה מעורב בכינון "האקדמיה ללשון העברית" (1953, ועוד על אודותיה בהמשך), ערב עצמו בהכנת הטיטוטות האלה. גם הפרופסור אהרן קצ'לסקי-קציר, כנציג מכוון ויצמן למדע בדיונים על אותו חוק, היה מעורב בהכנתן.

ראוי להדגיש: רעיון "האקדמיה למדעים" שהועלה במסגרת הדיונים בעניין המועצה למוסדות ההשכלה הגבוהה והמדע נועד להיבט מצומצם יחסית של האקדמיה: הפעלת ההסדרה של מוסדות ההשכלה הגבוהה וארגון גיוס המשאבים המחקריים והאקדמיים למטרות לאומיות חוץ-אקדמיות. לעומת הגדרה צרה יחסית זו של תפקידה – הגדרה רחבה של תפקידי האקדמיה למדעים תועלה לאחר שנים אחדות.

בין "ההיכל לרוח ישראל" ובין "האקדמיה הלאומית למדעים"

משפחת ון ליר ההולנדית יצרה קשרים הדוקים עם מדינת ישראל עוד קודם לתקופת מלחמת העצמאות אך בעיקר בימיה. ראש המשפחה ברנרד ון ליר, מי שעשה את עושרו מעסקי אריזות, ובניו אוסקר ווילם (ויס) סייעו באספקת ציוד צבאי מטיפוסים שונים לצה"ל. הנדבנית, הגברת פולי ון ליר,

במאמר זה, שעניינו המרכזי הוא מעשה הקמתה של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ייטען כי הזיקה המרחבית בין שני תאומי-בניין אלה מדגימה את עובדת הולדתם מתוך אותו הקשר רעיוני, קונצפטואלי, שבין פרויקט "ההיכל לרוח ישראל", שעתיד להתגלגל לפרויקט "המרכז לקידום תרבות האדם", שעתיד להיות "מכון ון ליר לקידום תרבות האדם", או כפי שמוסד זה מכונה היום: "מכון ון ליר בירושלים", לבין התכנית שתחילתה בכוונה לכונן ארבע אקדמיות (אחת ללשון העברית, אחת למדעי הרוח, אחת למדעי הטבע ואחת לאמנויות) וסופה בכינונה של אקדמיה יחידה, היא "האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים" ("ACADEMIA SCIENTIARUM ISRAELITICA"), ובה שתי חטיבות: למדעי הרוח והחברה ולמדעי הטבע, ובכלל האחרונים גם מדעי הטכנולוגיה ומדעי הרפואה.

ארגון "הזקקת החנוך והמחקר המדעי לצרכי בנין המדינה ובטחונה" ובעיית "ההסְדָּרָה"

עם העצמאות ושנה שנתיים לאחריה הוטרדו דוד בן-גוריון ואחדים מן הקרובים לו – כמו ארנסט דוד ברגמן (מראשי "חיל המדע" של צה"ל ולימים המנהל המדעי של "אגף מחקר ותיכון" במשרד הביטחון) ושמואל סמבורסקי (העומד בראש "המועצה המדעית" שבמשרד ראש הממשלה, שבין מטרותיה: "לארגן ולתאם עבודות מחקר במדעי הטבע והטכנולוגיה לכל ענפיהם") – מן השאלה על דבר הדרכים הנאותות לגיוס שיטתי של משאבי המחקר האזרחי בישראל. דהיינו, כיצד להסתייע בחוקרים ובמתקני מחקר הנמצאים ב"האוניברסיטה העברית בירושלים", ב"התכניון העברי" בחיפה, ב"מכון ויצמן למדע" ברחובות או ב"תחנה לחקר החקלאות", אף היא ברחובות, ובעוד מוסדות לטובת מה שהוגדר כ"פיתוח הארץ" ו"ביטחון ישראל". ומכיוון אחר התברר שעל ממשלת ישראל מוטל תפקיד ההסְדָּרָה (רגולציה) והפיקוח על טיב התארים שמוסדות ההשכלה הגבוהה מעניקים לחבריהם המורים – פרופסורות למשל ותארים לתלמידיהם המסיימים, וזאת לצד דרישת המוסדות להשתתפות קבועה וגדולה של הממשלה בתקציבים.

בשנת 1950 עלתה ההצעה כי תוקם ה"מועצה למוסדות ההשכלה הגבוהה והמדע" והיא תהיה הגוף שיטפל גם בשאלת "הזקקת החנוך והמחקר המדעי לצרכי בנין המדינה

עלתה ארצה בשלהי מלחמת העצמאות וקבעה את ישיבתה בירושלים. בירושלים כוננה לעצמה הגברת ון ליר מוסד ושמו "מוסד ראובני" (Rubens היה שמה מבית אביה). "מוסד ראובני", שנודע בציבור הרחב כמוציא לאור של כתב העת "דברי הימים - חדשות העבר", היה הבסיס להפצת השקפותיה של גברת ון ליר על דבר תיקון העולם, תיקון היהדות ותיקון ישראל. תשתיתו המשרדית של "מוסד ראובני" שימשה את ההכנות הארגוניות להקמת "ההיכל לרוח ישראל" והמוסדות שהשתלשלו ממנו, ו"האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים" בכללם.

ראש הממשלה מר דוד בן-גוריון וגברת פולי ון ליר בטקס ההכרזה על ייסוד "מכון ון ליר לקידום תרבות האדם", 1956. (באדיבות מכון ון ליר בירושלים).

הגיליון השני של כתב העת "דברי הימים - חדשות העבר" (המיוחס לא' בתשרי 1726 לפנסה"ג, 2035 ליצירה), שערך הד"ר ישראל אלדד ופרסמו מוסד ראובני, 1951.

שאחראי במידה לא קטנה לירידה המוסרית של המערב. ובכל זאת מצד אחר - כך סוברת גברת ון ליר - יש אפשרות שהמדע יהיה מקור מרכזי לתיקון העולם; הכיצד? כך אם טובי המדענים יבררו את המאחד בין הרעיונות המרכזיים של תחומיהם השונים, ואלה ישולבו עם העולה מפרשנות חדשה של מקורות היהדות. גברת ון ליר מבקשת אחר

על פי מה שכתבה ועל פי מה שאחרים, כגון אהרן קציר, הבינו את משנתה, סברה הגברת ון ליר כי העולם נמצא במצוקה רוחנית, וכמוהו גם העם היהודי וישראל החדשה. אולם לפי הבנתה יש מרפא למצוקה רוחנית זו. מצד אחד הגברת ון ליר סוברת שהמדע, שהביא הרבה ברכה לחיי היום-יום, הוא שגם ערער יסודות אמוניים ומוסריים. לכן המדע הוא

פרופ' בן־ציון דינור ומר דוד בן־גוריון (בכינוס "טיפוסי מנהיגות בתקופת המקרא" באקדמיה), חנוכה תשל"ב 1971. (ארכיון האקדמיה).

המדע" (חמ"ד) עם ההכנות להקמת צה"ל, ובייחוד ארגון גיוסם של סטודנטים וחוקרים מן האוניברסיטה העברית בירושלים לחיל המדע.

כבר נזכר למעלה שאת רעיון הקמתן של אקדמיות, או פרה־אקדמיות, העלה שר החינוך הפרופסור דינור אגב הדיון בחוק "המועצה למוסדות השכלה גבוהה ומדע" (או "מועצת ההשכלה והמדע"), אך העניין לא הסתייע. אולם דינור כונן מוסד אחד שנחשב אקדמיה, הייתה זו "האקדמיה ללשון העברית", שהחוק הנוגע לייסודה התקבל בכנסת בספטמבר 1953.

מעשה הקמת מוסד זה - האקדמיה ללשון העברית - שייך למעשה הקמת האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים משום שמידה לא קטנה של תקדים הייתה בהקמת הראשונה לגבי הקמת השנייה. מהשוואת המהלכים להקמת "האקדמיה ללשון העברית" למהלכים להקמת "האקדמיה הלאומית

סינתזה חדשה בין החכמה היהודית המסורתית כפי שהיא מתפרשת לה מן הטקסטים המקראיים ובין ההגות המדעית. היא מאמינה שסינתזה חדשה כזו תאפשר ניסוח של מוסר חדש; של "אורח חיים" ראוי חדש. סינתזה כזו עשויה להוליך לעולם מוסרי יותר. "ההיכל לרוח ישראל", שהגברת ון ליר תכננה להקים בירושלים, נועד לאכסן את מכלול הפעולות האינטלקטואליות והחינוכיות שייצרו את הסיתזה המבוקשת. מבחינתה של הגברת ון ליר, לאקדמיות, שמשכנן ייבנה בסמוך ל"היכל לרוח ישראל", נועד תפקיד ביצירת הדעת המדעית המתבקשת לאותה סינתזה. ישראל החדשה, ובייחוד ירושלים, הן המקום הנכון ליצירת הסינתזה המבוקשת.

אהרן קצ'לסקי־קציר נעשה שותף לחזונה ולתכנוניתיה של גברת ון ליר בנוגע לתפקידים הרוחניים של "ההיכל לרוח ישראל", אך הוסיף וייעד עוד תפקידים לאומיים למוסדות העתידיים להיות אקדמיות למדעים, ואלה העיקריים שבהם: "א" לשמש מפגש ומרכז-השראה לדגולים מבין המדענים היהודיים בעולם ו־ב) לקבוע את הסטנדרטים לעבודה מדעית בעלת רמה גבוהה בישראל וליצור את האווירה המדעית שיהיה בה כדי לעודד את תכנונו המדעי של פיתוח הארץ". אהרן קצ'לסקי־קציר היה מתלמידיה הראשונים

של האוניברסיטה העברית ומאלה שסיימו בה את עבודת הדוקטור שלהם במדעי הטבע (תרצ"ט, 1938/1939). לעניין הנדון כאן חשוב לציין כי קציר, עוד בשלב מוקדם של חיי המדע שלו, נעשה חסיד של תכנון מרכזי של המדע וגיוס משאבי הידע האקדמי למטרות לאומיות. רעיונות אלה היו עם קצ'לסקי עוד לפני מלחמת העצמאות, ושתי דוגמות בולטות לכך: הראשונה, בשנת 1946 עמד קציר בראש קבוצה שהציעה לדוד רמז, אז יו"ר "הוועד הלאומי", להקים במסגרתו של האחרון את "המחלקה לתאום ותכנון המחקר המדעי", וזו תעסוק בגיוס "כל הכוחות המדעיים" שבארץ לשם המחקר השימושי ופיתוח הארץ. אמרו קציר וחבריו: "באנגליה, צרפת, ארה"ב ורוסיה פועלות מחלקות מעין הנדונות בגושפנקא ממשלתית ולהן דעה מכרעת בקביעת מהלך המחקר בארצות אלו". הדוגמה השנייה היא מעורבותו הישירה של קציר בגיוס "כל הכוחות המדעיים" כשנה ויותר לאחר מכן בהקמת "חיל

עוד קודם לכן מודל כזה של זיקה לממשל ביקשה משפחת ון ליר בשביל "ההיכל לרוח ישראל". אלא שהיענות הממשלה לבקשה זו הביאה שינויים מפליגים בתכנית המקורית של המוסד המבוקש.

בספטמבר 1955 הגישה הגברת ון ליר לראש הממשלה מר דוד בן-גוריון את התזכיר: MEMORANDUM ON THE ESTABLISHMENT OF A CENTRE FOR THE SPIRIT OF ISRAEL. אהרן קציר מכנה מוסד זה בעברית בשם "ההיכל לרוח ישראל בירושלים".

וכך נאמר בראש התזכיר הזה, לפי התרגום שעשה קציר לנוסח באנגלית של גברת ון ליר:

ההצעה המוגשת בזה מוקדשת ליצירתו של היכל לרוח ישראל, אשר יוקם בירושלים. ההיכל יספק אפשרויות לפגישה ולחילופי דעות בין אנשי מדע מובהקים, הוגי דעות מעמיקים ואמנים מצויינים מישראל ומחז"ל. מטרת הפעולות של ההיכל היא לקדם את הסינתזה של חכמת ישראל עם פילוסופיה המדע - להסיק ממנה יסודות להשקפה חדשה ולהציע דרכים נאותות יותר לחיים.

הישראלית למדעים" עולה כי זו מתכונת הקמתה של אקדמיה:

1. מתחילים בהחלטת ממשלה, שמובאת בניסוח כללי; בהחלטה זו מוגדרים תפקידי האקדמיה;
2. ראש הממשלה או שר החינוך והתרבות ממנים את חבריה הראשונים של האקדמיה ואלה מתפקדים כוועדה מכינה;
3. הממשלה מכינה את חוק האקדמיה והכנסת מאשרת אותו;
4. הוועדה המכינה מנסחת את תקנון האקדמיה והממשלה מאשרת את תקנון האקדמיה;
5. ומכאן ואילך, המוסד החדש, "לפי חוק זה ולפי תקנונו [...] בן-חורין לכלכל עניינו כטוב בעיניו". כלומר, מתנתק הקשר בין הממשלה לבין המוסד החדש, האקדמיה;
6. עם זאת, את נשיא האקדמיה המתאימה ממנה נשיא המדינה על-פי המלצת חברי האקדמיה.

בתמצית, מודל הפעולה הוא התנעת תהליך כינונו של המוסד הנדון בידי גורמי הממשל, מעורבות הממשל בשלבו הראשונים של המוסד החדש ונסיגה ממנו לעמדה של אי-התערבות גורמי הממשל באוטונומיה של המוסד החדש. מודל כזה יופעל במהלכים להקמת האקדמיה למדעים. אך

טקס מינויו של פרופ' אהרן קציר לנשיא האקדמיה ב"צריף" של נשיא המדינה. מימין לשמאל: פרופ' אפרים א' אורבך, יושב ראש החטיבה למדעי הרוח; פרופ' יואל רקח, יושב ראש החטיבה למדעי הטבע; מר אבא אבן, שר החינוך והתרבות; מר יצחק בן-צבי, נשיא המדינה; פרופ' אהרן קציר, נשיא האקדמיה המתמנה; מר זאב שרף, המנהל של האקדמיה; גב' חנה ורדי, מזכירת מועצת האקדמיה, 1962. (ארכיון האקדמיה).

בראש מטרותיו של המרכז מוצב עניין המצאת אכסון לאקדמיות;

3. **מידוע החזון.** הסינתזה בין חכמת ישראל ובין פילוסופיית המדע כאמצעי להסיק ממנה השקפה חדשה ודרכים נאותות יותר לחיים הייתה יסוד מהותי לחזונה של גברת ון ליר; יסוד זה נעלם לגמרי מהחלטת הממשלה אלא אם נראה הד לו בניסוח העמום (סעיף ב, למעלה): "רכוז הישגי המחקר האקדמי הגבוה בענפי המדע השונים, תיאומם וגילומם בערכים אנושיים".

פריקט האקדמיה למדעים - מתנגדיו ותומכיו

אף שבשלב זה ובשנים הקרובות לבוא פרויקט "המרכז לקידום תרבות האדם" ופרויקט האקדמיות, או האקדמיה למדעים, ממשיכים להיות אחוזים זה בזה - עיקר עניינו של מאמר זה יהיה מעתה ואילך במהלכים שיובילו להקמת האקדמיה למדעים, ובייחוד בפרופסור אהרן קציר, ראש הממשלה מר דוד בן-גוריון ובעוד אחרים שמהלכיהם קידמו את פרויקט האקדמיה, ובמהלכים אלה הדיפת התנגדותה של קבוצת פרופסורים מן האוניברסיטה העברית בירושלים לרעיון האקדמיות.

יום יומיים לאחר החלטת הממשלה המובאת כאן על דבר הקמת "המרכז לקידום תרבות האדם", הכולל הקמת אקדמיות, נודע הדבר לפרופ' בנימין מזר, שבאותה עת עמד בראש האוניברסיטה העברית בירושלים ושימש נשיא ורקטור כאחד. בשנים אלה ניהלה האוניברסיטה העברית מאבק על שמירת בכורתה כנגד "המתפרצים החדשים" כגון מייסדי אוניברסיטת בר-אילן או מייסדי המכון האוניברסיטאי של תל-אביב, שפרנסי העיר ביקשו שיהיה האוניברסיטה של תל-אביב. אף ביסוס מעמד "חיל המדע" כמוסד מחקר של משרד הביטחון נתפס בתחילה אצל אחדים מראשי האוניברסיטה העברית כניסיון של תחרות בה מצד הממשלה. מזר הבין את היזמה להקים את ה"מרכז" ואת ה"אקדמיות" כעוד מעשה שנועד להתנכל לבכורת מוסדו - האוניברסיטה העברית בירושלים.

ובכן, מזר ביקש פגישה דחופה אצל ראש הממשלה ובד בבד דאג לגייס את נכבדי הפרופסורים של האוניברסיטה העברית בירושלים, שישלחו מכתב מחאה חריף לבן-גוריון. הכותבים (הפרופסורים: אדלר, ארנסט ברגמן, דבורצקי, ורטהיימר, מאיר, פולוצקי, פרנקל, ברנהרד צונדק, רקח ושולם) פירשו

ולצד ההיבטים הרעיוניים, אולי אף הכמו-אמוניים, התזכיר עוסק גם בהיבטים הארגוניים של המוסד המתוכנן ובאופני המימון שלו. הנדבנים, בני משפחת ון ליר, הדגישו שתרומתם בסך כמיליון דולר וחצי היא שתממן את המפעל. לצד התניית תרומתם בהכרת הממשלה במפעלם ביקשה משפחת ון ליר חלקת קרקע ראויה בירושלים, שם ייבנה המוסד שהם חפצים להקים: "היכל רוח ישראל". בדצמבר 1955, כארבעה חודשים לאחר שגברת פולי ון ליר הגישה את תזכירה, החליטה ממשלת ישראל את ההחלטה הזאת:

מרכז לקדום התרבות

מ ח ל י ט י ם ל א ש ר א ת ה ת כ נ י ת ה מ פ ו ר ט ת ל ה ל ק , ל ה ק מ ת מ ר כ ז י ש ר א ל י ל ק ד ו מ ת ר ב ו ת ה א ד מ א ש ר י י ב נ ה ב כ ס פ י ת ר ו מ ה פ ר ט י ת :

א) ה מ ר כ ז י א כ ס ק א ת ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת ו א ת ה א ק ד מ י ו ת (ה ע ת י ד ו ת ל ק ו ם) ל מ ד ע י ה ר ו ח ו ט ב ע ו ל א מ נ י ו ת .

ב) מ ס ר ת ה מ ר כ ז ת ה א ר כ ו ז ה י ש ג י ה מ ח ק ר ה א ק ד מ י ה ג ב ו ה ע נ פ י ה מ ד ע ה ש ו נ י ם , ת י א ו מ ם ו ג ל ו מ ם ב ע ר כ י ם א נ ו ש י י ם . ל צ ו ר ך ז ה י ז מ נ ו ל ה ש ת ת ף ב פ ע ו ל ו ת ה מ ר כ ז א נ ש י מ ד ע ו ה ו ג י ד ע ו ת ב א ר ך ו ב ח ו ך ל א ר ך .

ג) ה מ מ ש ל ה ת ס י י ע ב ה ג ש מ ת ה ת כ נ י ת , ת ג ד י ר ז כ ו י ו ת ה מ ר כ ז ו מ ס ג ר ת פ ע ו ל ת ו .

ד) ה מ מ ש ל ה ת ק צ ה ב י ר ו ש ל י ם ח ל ק ת ק ר ק ע מ ת א י מ ה ל צ ו ר ך ב נ י י ן ה מ ר כ ז ו ת מ ש י ך ל ה ש ת ת ף ב מ י מ ו ן ה ו צ א ו ת י ה ן ה ש ו ט פ ו ת ש ל ה א ק ד מ י ו ת א ש ר י ש ו כ נ ו ב ו .

ה) ה ת ו ר ם מ צ ד ו י ק י ם א ת ב נ י נ י ה מ ר כ ז , י ט ע א ת ה ג נ י ם , י ד א ג : ל ה ח ז ק ת ם ב מ צ ב ת ק י ן ו י מ מ ן א ת כ ל פ ע ו ל ו ת ה מ ר כ ז (ל מ ע ט ה ו ה ו צ א ו ת ה ש ו ט פ ו ת ש ל ה א ק ד מ י ו ת) .

11.12.55

היה זה מזכיר הממשלה מר זאב שרף שניסח את החלטת הממשלה ומי שקיצץ בעץ הגבוה של הרטוריקה החזונית ועשה אותה למציאות של תפעול ויזמות ארגונית אגב עשיית עניין הקמת האקדמיות למרכז התכנית. כך באופן הזה:

1. **אוניברסליזציה.** חזון "היכל רוח ישראל" שונה לתכנית "מרכז ישראלי לקדום תרבות האדם", פחות יהודי ("רוח ישראל"), יותר הומניסטי ("קדום תרבות האדם");
2. **"אקדמיזציה".** בתכנית המקורית של גברת ון ליר עניין האקדמיות מוזכר כעניין משני, ואילו בהחלטות הממשלה

אם בין משתתפי ה"פגישה" היה מי שסבר שהוא מוזמן למעין סמינר שמסקנותיו יתלבנו בִּדְיוֹן, הוא מצא עצמו טועה. מלכתחילה זימן בן-גוריון פגישה זו כדי לְגַיֵּס תמיכה בפרויקט שכבר אימץ. הדבר ניכר מן ההקשר שבן-גוריון קבע בדבריו לְדְיוֹן: התפקיד הסמלי והתועלת המעשית שיש למחקר המדעי בעתידה של מדינת ישראל.

אנו יכולים לכבוש את מקומנו בעולם רק בשני דברים: בזה שנבנה חברה למופת; בזה שנעשה את הארץ הזאת למרכז גדול של מדע [..] לכן בטיפוח המדע אני רואה אחד התנאים לקיומנו, למעמדנו, מחוץ לדבר [זה] שיש לו ערך כשלעצמו, מחוץ לערך הפוליטי, מחוץ לערך המשקי, הבטחוני שיש למדע.

והאקדמיות - במשתמע - הן אמצעי חשוב ביותר להשיג מטרה לאומית זאת. ובמה שנוגע למוסד העתיד לקום עצמו כבר קבע בן-גוריון:

[...] אינני יודע אם מוסד זה שנתכנסנו היום לדון עליו, אם הוא בא להרחיב את המדע, הוא בעצמו לא יעסוק בדרך ישירה בזה, זה לא בית חנוך, לא בית מחקר, זה יותר מפגש של אנשי מדע בארץ ובחול, אבל גם דבר זה יכול להיות כלי חשוב מאד להגברת תורה בישראל.

לא כל משתתפי הפגישה היו שותפים למסקנה זו. אחדים מהם טענו ש"הזמן איננו בָּשֵׁל בשביל אקדמיה". והיה גם מי שטען שבהקמת אקדמיה בדרגת התפתחות כה נמוכה של המדע בארץ נעשה "את עצמנו לצחוק". היו מי שהשיגו על עצם הכוונה ליצור זיקה הדוקה בין האקדמיות ובין מדענים יהודים, שכן "צריכים להיות קשרים בלי הבדל דת וגזע", והיו במשתתפי הפגישה מי שסברו שאין להעניק לאקדמיה תפקידים ביצועיים, וכנגדם היו מי שסברו שתפקידים

את החלטת הממשלה ככוונה להקים עוד מוסדות אקדמיים בירושלים. ועל כוונה זו הם מחו מחאה חריפה. אפשר להניח שזו הייתה הפעם הראשונה שנכבדים אלה של המדע הישראלי מצאו עצמם בחבורה אחת החותמת על מכתב מחאה, ומכתב הממוען ישירות לדוד בן-גוריון.

בעקבות מחאת מזר והפרופסורים נקט בן-גוריון מהלכים אחדים כדי להפוך אויבים לאוהבים. אחד מאלה - יזמתו של בן-גוריון להגן על פרויקט האקדמיות - התרחש כעבור כשנתיים, בסוף נובמבר 1957: בן-גוריון זימן למשרדו "פגישה" עם אנשי מדע לדיון "בדבר הקמת אקדמיות למדע בישראל".

לנכח המדינה

5548/11
 קידום עקרונות תרבות האדם

פגישה עם אנשי מדע

בדבר הקמת אקדמיות למדע בישראל

הקריה, חל-אביב, 28.11.57

נוכחו: מר ד. בן-גוריון, ראש הממשלה ושר הבטחון

פרופ' א. קציר
 פרופ' י. רטנר
 פרופ' גינצבורג
 פרופ' ד. ברגמן
 פרופ' ב.צ. דינור
 ד"ר מ. אבידור
 פרופ' אולנדורף
 פרופ' ברנבלום
 ד"ר בלון
 מר ז. ארן, שר החנוך והתרבות
 פרופ' ב. מזר
 פרופ' י.ה. מינקל
 פרופ' רקח
 פרופ' ריינר
 מר ט. קולק
 מר י. נבון

מר ד. בן-גוריון: רבותי, קודם כל אני גודה לכם על שנעניתם להזמנה.

אנו חצים קצה לשוחח על סיבו של הפעל, אשר משפחה ון-ליר עומדת להקים, ועל זאת נשמע היום מפרופ' קציר.

וכך בין השאר כתב בן-גוריון לנמעני מכתבו:

[הכוונה היא להקים] אקדמיה של מלומדים במדעי הטבע והרוח שיסייעו להעלאת הרמה הרוחנית והמדעית בארץ ויקשרו בין אנשי המדע והרוח בישראל, עם חבריהם היהודים והבלתי יהודים בעולם.

[...]

"בית=הועד" (לאנשי רוח ומדע) יהיה מוסד אקדמאי בלתי תלוי ועומד לגמרי ברשות עצמו.

"בית=הועד" יסייע מתוך שיתוף הדוק עם המועצה המדעית בישראל, לתאם פעולות כל הגופים העוסקים במחקר שימושי בעל אופי ממלכתי ולשמור על רמתו הנאותה.

[...]

"בית=הועד" יקיים מגע מתמיד עם גופים מקבילים בחוץ-לארץ ("החברה המלכותית" באנגליה, "המוסד" בצרפת וכדומה), ויגייס את הידע של אקדמאים וחוקרים ישראלים למען פיתוח הארץ והעלאת תרבותה.

"בית=הועד" יהיה חפשי לקיים פעולות אחרות בעלות אופי מדעי, השכלתי וחינוכי אשר ייוזם בעצמו או אשר הממשלה תסמיכו למלא.

מן הראוי לשים לב שתפקידים שיועדו ל"מועצה למוסדות השכלה גבוהה ומדע", הנזכרת למעלה, כארגון שינהל את "הזקת החנוך והמחקר המדעי לצרכי בנין המדינה ובטחונה", יוחדו עתה לאקדמיה החדשה. ואילו היה הדבר תלוי באהרן קציר, גם צורה מסוימת של פיקוח על ההשכלה הגבוהה הייתה נכללת בין תפקידי "בית=הועד", היא האקדמיה למדעים. אך מאז 1958 תפקיד זה נמצא ביד "המועצה להשכלה גבוהה", שכאמור למעלה, אגב הדיונים על תפקידיה, סמכויותיה והרכבה עלה רעיון האקדמיה למדעים. לעומת זאת התייחסות בן-גוריון למועצה המדעית התפרשה בחוגי מועצה זו כאיום מצד המוסד החדש על עצמאות המוסד הוותיק ממנו.

ביצועיים הם-הם ההצדקה לאקדמיות. שר החינוך המכהן, זלמן ארן, התרעם על שכל עניין האקדמיות עלה בשל יזמות של תורם. ומכיוון שעוד קודם הפגישה התברר שנפתרה שאלת האכסניה לאקדמיה ללשון העברית, נותרו המשתתפים דנים בשלוש אקדמיות בלבד. בפגישה שינו המשתתפים את דעתם בעניין שלוש האקדמיות - למדעי הטבע, למדעי הרוח ולאמנויות. רעיון זה התכווץ במהלך הדיון לשתי אקדמיות - טבע ורוח - ורעיון האקדמיה לאמנויות נעלם לגמרי. ולסוף נטו המשתתפים לצדד באקדמיה אחת.

דעתו של בן-גוריון לא הייתה נוחה מעצם השימוש במושג הלועזי "אקדמיה", ועמדה זו כבר ביטאה בן-גוריון בזיקה לדיון בהקמת האקדמיה ללשון העברית. בן-גוריון העדיף את אחד מן המונחים "בית ועד לחכמים", "בית הוועד" או "חבר למדע וחכמה בישראל".

כך בכשלוש שעות אחר-הצהריים דיברו המדברים עד שבן-גוריון, שבאותו ערב עוד המתין לו דיון קשה עם משה דיין, החליט שהדיון מיצה את עצמו והוא סיכם את הפגישה במשפט הנחרץ הזה:

המסיבה נסתיימה מתוך הסכמה כללית, אני רוצה לציין זאת.

האומנם "הסכמה כללית"? אף שבמשתתפי ה"פגישה" היו רבים שלא היו שלמים עם התכנית, או אף שביקרו בחריפות, בן-גוריון - שידע בחיי הציבור שלו לא מעט דיונים סוערים שהסתיימו בפילוגים מרים - אכן העריך נכון ש"המסיבה נסתיימה מתוך הסכמה כללית". מכאן ואילך גם חותמי מכתב "מחאת הפרופסורים" וגם אלה שהביעו ביקורתם ב"פגישה" זו יערבו עצמם כפעילים נמצים בכינון "האקדמיה הלאומית למדעים".

כשנה לאחר אותה "פגישה עם אנשי מדע" נערך בממשלה דיון בעניין "בית ועד למדעי הרוח והטבע", והממשלה הטילה על ראש הממשלה ושר החינוך למנות "ועדה מכינה" להקמת "בית ועד" (= אקדמיה) למדעי הרוח והטבע. בדצמבר 1958 יזמן בן-גוריון קבוצת מלומדים להשתתף ב"הוועדה המכינה" הזו שעליה היה לנסח את תקנון האקדמיה.

"פרופ' בובר מכריז על קיום האקדמיה"

כשבועיים-שלושה לאחר שנשלחו מכתבי המינוי של בן-גוריון (ינואר 1959) נערכת "פגישה ראשונה של הוועדה המכינה" ומתמנה ועדת משנה, היא "ועדת התקנון".

בתוך עוד חודשים אחדים "ועדת התקנון" מכינה נוסחים עוקבים לתקנון האקדמיה והנוסח הסופי מובא לפני מליאת "הוועדה המכינה". את הגרסה הסופית לתקנון האקדמיה זו מועברת לאישור הממשלה. במחצית ספטמבר 1959 החליטה הממשלה לאשר את התקנון. משמע, אפשר להפעיל את החברים שנזכרו למעלה בתור מליאת האקדמיה ולהתחיל בפעולת המוסד החדש. אלא שהתחלה זו תלויה לא מעט באהרון קציר, ופרופ' קציר, יש להזכיר, עוסק גם בהקמת "המרכז לקידום תרבות האדם". מימוש שתי יזמות אלה, הקמת האקדמיה למדעים והקמת המרכז לקידום תרבות האדם, נעשה בד בבד עם עיסוקו המרכזי – מעשי המחקר המדעי שלו.

ובכן, בקיץ 1959 מתאפשר לפרופ' קציר לממש תכנית נכספת: הוא נוסע עם בני משפחתו ללונדון למעין שבתון. בירושלים נותרה "הוועדה המכינה" של האקדמיה למדעים, שהוא – קציר – נתמנה כזכור על ידי בן-גוריון להיות "מרכז זמני" לה. הקרובים לקציר מפצירים בו לחזור ארצה, לפחות לתקופה מסוימת. קציר אינו ממחר לעשות כן. ובינתיים במעשה הקמת האקדמיה, בהיעדרו של קציר, מתרחשים המהלכים האלה בניצוחם של פרופ' רקח ופרופ' שלום: בסוף שנת 1959 (27.12.59) מתכנסת "האסיפה הכללית הראשונה" של "האקדמיה הלאומית למדעים". באספה זו נבחר הפרופסור בובר לתפקיד יושב ראש האספה. ומי ששנים רבות טרח על כינון האקדמיה למדעים, הלוא הוא הפרופסור קציר, נעדר מאספה זו בשל היותו בלונדון.

בכל אופן באספה זו – "האסיפה הכללית הראשונה" – יושב ראש הפרופסור בובר "מכריז על קיום האקדמיה". עם זאת משתתפי האספה קבעו ש"ההודעה הרשמית על הקמת האקדמיה תימסר לציבור לאחר האסיפה הכללית השניה על ידי ראש הממשלה בכנסת או על ידי חבר ממשלה אחר, לפי ראות עיניו של ראש הממשלה". אותה "האסיפה הכללית השנייה", בהשתתפות ראש הממשלה דוד בן-גוריון ושר החינוך זלמן ארן, נערכה ב-23 בפברואר 1960. אהרן

ואלה שמות ה"חברים" שבן-גוריון הזמין לוועדה המכינה של "בית=הוועד":

ש. אדלר, א. דבורצקי, ב. צונדק, י. רקח – מדעני טבע באוניברסיטה העברית בירושלים [!]. א. אורבך, ב. דינור, נ.ה. טורסיני, ל. מאיר, י. פולוצקי, נ. רוטנשטרייך, ג. שלום – מדעני הרוח באוניברסיטה. פ. אולנדורף, נ. רוזן, י. [מרכוס] רינר מהתכנון בחיפה. י. ברנבלום וא. קציר ממכון ויצמן.

כמו כן מוסיף בן-גוריון וכותב:

בקשתי את תלמידי החכמים הדגולים: ח. אלבק, מ. בובר, י. בר, ש.ה. ברגמן, מ. צ. סגל ויחזקאל קופמן, לשמש חברי=כבוד ל"בית=הוועד".

מכתב בן-גוריון מבחין אפוא בקבוצות אחדות של "החברים המוזמנים". יש בו הבחנה לפי מוסדות, יש בו הבחנה בין "מדעני הרוח" ובין "מדעני הטבע", כך בנוגע למוזמנים מן האוניברסיטה העברית בירושלים. אך יש גם הבחנה בין המיועדים להיות ה"חברים", שמן הסתם מיועדים להיות חברים פעילים, ובין "תלמידי החכמים הדגולים". הנמנים על הקבוצה האחרונה הם כולם "מדעני רוח" מן האוניברסיטה העברית, שנולדו בין השנים 1877 ו-1891. לעניין הנדון כאן חשוב במיוחד אזכורו של מרטין בובר, שנולד בשנת 1878, והוא – הנמנה עם "תלמידי החכמים הדגולים", ובמשתמע הזקנים – עתיד להיות נשיאה הראשון של האקדמיה למדעים. ומה לגבי אהרן קציר?

מר אהרון קציר נתבקש לשמש מרכז זמני לוועדה המכינה עד להתכנסותה ובחירתה בהנהלת הוועדה.

פרופ' אהרן קציר, נשיא האקדמיה היוצא, לוחץ את ידו של נשיא המדינה מר זלמן שזר, בטקס התמנותו של הפרופ' גרשם שלום לתפקיד נשיא האקדמיה, 1968. (ארכיון האקדמיה).

בחירתו של הפרופסור אהרן קציר לנשיאות האקדמיה היא האירוע שיִפָּה לסיים בו את סיפור הפגישה היחידאית, בין ארבעה אישים - דוד בן-גוריון, בן-ציון דינור, פולין ון ליר ואהרן קציר - וחזוניתיהם הסגוליים, שמִסְפָּנָה יִתַד וּפְנֵה לַצְמִיחַת האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

קציר הגיע לאספה זו. הפרופסור מרטין בובר נבחר בה לנשיא האקדמיה, והפרופסור אהרן קציר נבחר לתפקיד סגן נשיא האקדמיה.

כך או כך, האקדמיה למדעים הייתה לעובדה, ואהרן קציר, מי שיוזם וטרח בענייניה שנים רבות יחסית, הוא שבתור סגן נשיא האקדמיה המשיך לטרוח בקביעת דפוסי פעולתה וּבְהַשְׁגָּרָתָם. בקיץ 1962, לאחר שפרופ' בובר הודיע כי מטעמי בריאות הוא מבקש לפרוש מתפקידו כנשיא האקדמיה, נבחר קציר לתפקיד נשיא האקדמיה.

הפרופסור אהרן קציר מילא את תפקיד נשיא האקדמיה שש שנים. ולאחריו היה הפרופסור גרשם שלום, שהיה קודם סגן נשיא האקדמיה, לנשיאה השלישי של האקדמיה. מעתה ועד לבחירתו של פרופ' יהושע יורטנר - איש אוניברסיטת תל-אביב - לסגן נשיא ולנשיא האקדמיה, כל הנשיאים וסגני הנשיאים יהיו אנשי האוניברסיטה העברית בירושלים שנמנו על אותה "הוועדה המכינה", שמינה כנזכר למעלה ראש הממשלה דוד בן-גוריון.

